

מתוך סדרת הספרים "לב המועדים"

יהודי לב המועדים

גליון מד הלכות והליכות בענין הנחת תפילין ח"א

הטעם שלא נמצא עיקר הלכות תפילין במשנה

הטעם שלא נמצא במשנה הלכות תפילין כמו שמצאנו בהלכות מצה, שופר, סוכה ד' מינים ועוד, לפי שהיו דברים אלו מפורסמים בזמן חיבור המשנה והיה הדבר ידוע לכל ע"כ לא ראה רבי צורך לכתוב אותם כמו שלא הסדיר נוסח התפילה ואיך יתנהג הש"ץ לפי שהיה מפורסם לכל (רמב"ם פירוש משניות מנחות, ספר תפילה למשה).

לבישת הטלית לפני התפילין

הטעם שלבישת הטלית קודמת להנחת תפילין: לפי שמעלים בקודש ואין מורידים (ש"ע כה, א, עיין ביאור הלכה ריש סימן כה), טעם אחר: לפי שמצוות ציצית שקולה כנגד כל המצוות (בניי הובא בהנהגות רע"א כה, א). והוסף הב"ח שלכך ראוי להקדים כיון שע"י שמקיים מצות ציצית נגרר לקיים מצות תפילין.

טעם אחר: לפי שמצות ציצית תדירה יותר שכן לובשים בשבת ויו"ט, משא"כ תפילין, ותדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם והוא אסמכתא בעלמא (לבוש כה, א).

חיובה

במצות הנחת תפילין חייבים אנשים בלבד מגיל י"ג ויום אחד, נשים פטורות ממצות תפילין, והטעם: דהוי מצוות עשה שהזמן גרמא לפי ששבת ויו"ט לאו זמן תפילין, וקו"ל דכל מצווה שהזמן גרמא נשים פטורות (ש"ע לח ג, משנ"ב שם ס"ק יא).

לבישת תפילין לי יום לפני הבר מצווה

הטעם שנער כן י"ג שנים מתחיל להניח תפילין שלושים יום קודם שיגיע לבן י"ג שנים ויום אחד לפי שצריך לחנך אותו סדר הנחת תפילין וכל הדינים כדי שיהיה בקי ומכיר בהם וע"כ מתחילים לי יום כמו שמתחילים לדרוש בה' החג שלושים יום קודם לפי שהלכות רבות הם (עין ש"ע לו ג, ספר מטעמים החדש תפילין א).

"אמרו ישראל לפני הקב"ה רצוננו לקיים את כל התורה כולה אבל אין אנחנו יכולים, אמר להם הקב"ה תניחו תפילין ואני מעלה עליכם כאילו קימתם את כל התורה כולה דכתיב (שמות יג, ט) "למען תהיה תורת ה' בפיך" (מדרש שם טוב מזמור א).

מקור מצות תפילין מהתורה

"והיה לך לאות על ירך ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת יהוה בפך כי ביד חזקה הוציאך יהוה ממצרים" (שמות יג, ט), "והיה לאות על ידכה ולמוטפת בין עיניך כי בחזק יד הוציאנו יהוה ממצרים" (שם טז) "וקשרתם לאות על ירך והיו למוטפת בין עיניך" (דברים ו, ח), "ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם וקשרתם אתם לאות על ידכם והיו למוטפת בין עיניכם" (דברים יא, יח).

טעמי המצווה

לפי שהאדם בהיותו בעל חומר ימשך בהכרח אחר תאוות כי כן טבע החומר לבקש כל הנאות אליו, אם לא שהנפש אשר חננו האל תמנעו לפי כוחה מן החטא וצונו האל להעמיד שומרים סביב לה, והם שנצטוונו לכל נפסיק מדברי תורה יומם ולילה וארבע כנפות כסותינו ומוזוזה בפתחינו והתפילין בידינו ובראשינו והכל למען נחדל מעושיק ידינו ולא נתור אחרי עניניו ואחרי יצר מחשבות לבנו (הינוך מצווה תכא).

הטעם שנבחרו דווקא אלו ד' פרשית

לפי שיש בד' פרשיות אלו קבלת עול מלכות שמים ואחדות ה' יתברך וענין יציאת מצרים שהוא מכריח אמונת חידוש העולם והשגחת האל בתחתונים ואלו הן יסודות דת יהודית לכן נצטוו להניח יסודות אלו כל היום בין עניניו ועל לוח לבנו (הינוך מצווה תכב).

תפילין מלשון חיבור: דכתיב (בראשית ל, ה) "נפתולי אלוהים נפתלתי" ופירש רש"י (ד"ה נפתולי אלוהים) שם נתחברתי עם אחותי, הביאור השם הזה מורה שאנו דבוקים בה' על ידי מצוות תפילין (יסודי ישרון). **תפילין מלשון פלא:** שפירוש הבדלה ופרישה כמו (תהילים פרק ד, ד) "כי הפלה ה' חסיד לו" והביאור שע"י התפילין נהיה פרושים ומובדלים ממחשבות רעות (הכתב והקבלה).

פאר: מקור השם א"ר אבא בר זבדא אמר רב אבל חייב בכל המצוות האמורות בתורה חוץ מן התפילין שהרי נאמר בהם פאר שנאמר (יחזקאל כד יז) "פארך חבוש עליך" (ברכות יא, א).

"ויקר": מצאינו במסכת מגילה (פז, ב) "ויקר" אלו התפילין.

חיוב הנחת תפילין במשך היום

מין שחייבים להניח תפילין בכל יום מדמצאנו פטור לגבי שבת ויו"ט (עין עירובין צו, א, קידושין לג, ב) מכלל דשאר הימים חובה להניח. **רמז לדבר:** מדכתיב (שמות יג י) "למועדה" מלא ו' לומר לך כי ששה ימים בשבוע חייב בתפילין, ויש ששה ימי מועד שאין בהם תפילין פסח, עצרת, ר"ה, יו"כ, סוכות, ושמיני עצרת (בעל הטורים שם).

כל היום: חיוב תפילין מעיקר הדין חיובו במשך כל היום, והטעם שאין נוהגים כן: לפי שאי אפשר לשמור על גוף נקי כל היום, כמו כן אי אפשר להישמר שלא להסיח הדעת ולכן תקנו שיניחו התפילין רק בזמן התפילה (חיי אדם יד יח),

שעת תפילה: ובעיקר צריך שיהיו עליו תפילין בשעת ק"ש ותפילה (שו"ע כה, ד). **והטעם:** לפי שכל הקורא ק"ש בלי תפילין הרי הוא כאילו מעיד עדות שקר בעצמו, לפי שאומר "וקשרתם אותם לאות על ידכם" ואינו קושר (משנ"ב כה שם יד).

כיס התפילין

כיס תפילין נאה: כיס של תפילין ראוי שיהיה נאה והוא בכלל מה שאמרו (שבת קלג, ב) זה אלי ואנוהו (ספר חסידים קכט, חוות יאיר בספרו מקור חיים על שו"ע או"ח). וכדמצאנו שהכלי שמניחים בו את המזוזה יהיה נאה ונכלל במצות זה אלי ואנוהו.

הטעם שנוהגים לעשות כיס רחב: כדי שיכול להניח בתוכו המלית וכיס התפילין זה ליד זה (כה"ח כה ס"ק מז).

כיס מעור של עגל: יש הנוהגים לעשות כיס של תפילין מעור עגל לזכר שהתפילין מכפרים על חטא העגל (שולחן מלכים עמוד שלה).

השתמשות בתיק התפילין: תיק שיחדו לתפילין והניחו בו אפילו פעם אחת אסור להשתמש בו לדבר אחר (חיי אדם יד כא).

מנהגים שונים בהקדמת הנחת תפילין לפני הבר מצווה: יש שנהגו להקדים בשבוע, ויש בשבועיים, יש שנהגו להקדים חודש (ערוה"ש סימן לו ד), יש שנהגו חודשיים, ויש שנהגו שלשה חודשים (משנ"ב לו ס"ק יב).

ברכת שהחיינו שמינח בפעם הראשונה

המניח תפילין בפעם הראשונה, יש **אומרים:** שיברך ברכת שהחיינו, **והטעם:** כשם שמברכים שהחיינו על כיסוי הדם בפעם הראשונה (כמבואר ברמ"א יור"ד כה ב), **ויש אומרים:** שלא יברך וכן דעת רוב הפוסקים, **והטעם:** משום שסוברים דאין מברכים שהחיינו על מצווה שאדם מקיים פעם ראשונה בחייו, **טעם אחר:** כיון שאין זמנה קבוע (ש"ך יור"ד כה ס"ק ה).

וכדי לצאת ידי כל השיטות ילבש בנגד חדש ויברך שהחיינו ויפטור את התפילין (ביאור הלכה סימן כב, צי"ן אליעזר ח יג כד).

מנהג הגרשז"א: לפני גיל י"ג רק הניחו ולא נתנם במתנה רק במלאת להם י"ג שנים, והברכה היא על ההנחה וגם על המתנה של התפילין ואף שמצות לא ליהנות ניתנו, היינו בקונה במעותיו, אבל לא במתנה שזה ממש רכוש (הליכות שלמה תפילה פרק רביעי יד).

ד' שמות לתפילין

טוטפות: מקור מהפסוק (שמות יג טז) "והיה לאות על ידכה ולטוטפת בין עיניך" ופירש רש"י (שם בד"ה ולטוטפות) על שם שהם ארבעה בתים קרוין טטפת, מט בכתפי שתים פת באפריקי שתים, ביאור כתפי שם מקום כשרוצים לומר שתים אומרים מט, ואפריקי גם שם מקום וקוראים לשתים פת (סנהדרין ד, ב רש"י שם ד"ה כתפי וד"ה ואפריקי).

טעם אחר: לשון דבור, כמו ולזכרון בין עיניך האמורה בפרשה ראשונה, שהרואה אותם קשורים בין העינים, יזכור הנם וידבר בו. **טעם אחר:** לשון הבטח, על שם שהם בראש בין העינים לשון הבטח כמו (מגילה דף יד, ב) שפיל ואזיל בר אוזא ועינוהי מטייפין (תוס' מנחות לד, ב ד"ה לטוטפות).

תפילין מלשון פלילא: פלילא שאנו מופלאים ומובדלים מן אומות העולם שהשכינה שורה עלינו ולא עליהם, **ועוד** טוטפות תרגומו לתפילין (מור כה א, שערי טעמי המצוות תפילין לא).

תפילין מלשון פלילה: פלילה מלשון ויכוח כנאמר בתהילים (פרק קו, א) "ויעמד פנחם ויפלל" ואמרו (סנהדרין דף מד, א) ויפלל שעשה פלילות עם קונו על שם שהם עדות והוכחה שהשם נקרא עליו ויראים ממנו כגון דאמרינן (דף לה, ב) "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך" וגו' אלו תפילין שבראש (תוס' מנחות לד, ב ד"ה לטוטפות).

הנחת המראה בתיק הסלית: מראה שמשתמש בה כדי לדייק בהנחת תפילין של ראש מותר ליתנה בתוך תיק התפילין, והטעם: דחשיב צורך מצווה והזמנת התיק היתה לתפילין ולכל צרכיה, ומ"מ עדיף שיניחנה בתיק הסלית (הגרש"א הליכות שלמה תפילה פרק רביעי לד דבר הלכה שם ג).

צורת הנחת הסלית והתפילין בתיק

הטעם שמניחים את הסלית למעלה מכיס של תפילין: המניחים כיס של סלית ותפילין בכיס אחת, צריך להניח את הסלית למעלה מכיס של התפילין, כדי שלא יפגע תחילה בתפילין ויצטרך להניח דלא כסדר קודם התפילין ואחר כך את הסלית כדי שלא יהא מעביר על המצוות (שו"ע כה, א).

בדינו: הכנים ידו ופגע תחילה בכיס של תפילין מניח תפילין, והטעם: משום שאין מעבירים על מצוות (שו"ע שם).

הטעם שמניח תפילין של יד בכיס התפילין לפני תפילין של ראש: כדי שיהא מונח בענין שיפגע תחילה ביד ולא יהא מעביר על המצוות (משנ"ב כח ס"ק ז).

בדינו: פגע תחילה בשל ראש מעביר על של ראש ומניח של יד והטעם: דכתיב "וקשרתם והדר למוטפות" (שו"ע כה ו, חיי אדם יג ה).

מקום הנחת תפילין של יד בתוך כיס התפילין: המנהג להניח זה ליד זה ולא להניח זה על זה, והטעם: משום שקדושת תפילין של ראש המורה מקדושת תפילין של יד אין ראוי שתפילין של יד יהיו מעליהם (משנ"ב כח ס"ק ז בשם המג"א).

יש שמניחים תפילין של ראש בצד ימין ושל יד בצד שמאל (ערוה"ש כה ח כה יט), והטעם: משום שקדושתם של תפילין של ראש המורה משל יד לכן מניחים בצד ימין שחשוב יותר (ליקוטי מהרי"ח).

יש שמניחים בצד ימין תפילין של יד ובצד שמאל של התיק תפילין של ראש (משנ"ב כח ס"ק ז), והטעם: כדי שהיד תפגע תחלה בשל יד כשיבוא להוציא את התפילין מן התיק ולא בשל ראש ולא יעבור על המצוות (משנ"ב שם).

תיק עם רוכסן: תיק התפילין שמצוי כיום שנפתח ע"י רוכסן, והרוכסן נפתח מצד השל יד לשל ראש, מותר לפתחו לכל אורכו, ואע"פ שע"י כך תהיה יד סמוכה לשל ראש ויצטרך להעביר על המצוות כדי ליקח השל יד אין לחוש לכך, והטעם: דכיון שהתחיל להתעסק בשל יד תחילה רשאי להמשיך ואינו חייב לפתוח רק עד

החצי כיון שהתחיל בשל יד (הגרש"א, הליכות שלמה תפילה פרק רביעי א דבר הלכה שם א).

הטעם להנחת תפילין בביתו ומנהג העולם

בשו"ע (כה, ב) כתב מי שהוא זהיר בט"ק ילבשנו ויניח תפילין בביתו וילך לבוש בציצית ומוכתר בתפילין לבית הכנסת... והעולם נהגו להתעטף אף בטלית גדול קודם ואח"כ מניח התפילין והולך לבית הכנסת.

והטעם: ע"פ הזוהר דכתב דכל מי שהולך לבית הכנסת ויוצא מביתו בלי תפילין לראשו וציצית בבגדו כשהוא אומר "אשתחוה בהיכל קדשך ביראתך" הקב"ה אומר "איה מוראו" ומעיד עדות שקר בעצמו (פרשת ואתחנן ח"ג רסח).

מנהג העולם: מנהג העולם שלא להניח בביתו, והטעם בכך: לפי שחוששים למובאות המטונפים (משנ"ב כה ס"ק ח).

להניח בחצר: מ"מ יניח בחצר בית הכנסת, ונהגו העולם להניח בחדר הסמוך לבית הכנסת (משנ"ב כה ס"ק י).

מקום הנחתם

הרא"ש היה מסדר הברכות וכשהיה מגיע ל"עומר ישראל בתפארה" היה מניח תפילין ומברך "עומר ישראל", והטעם: כדי ליתן שבת והודיה בברכה זו גם על התפילין שנקראים פאר (שו"ע כה ג משנ"ב שם ס"ק יב).

ובה"ט כתב ולא ראיתי נוהגים כך רק מניחים תפילין קודם ברכת השחר או אח"כ, והטעם אחר ברכות השחר: כדי שלא יאמר פסוקי "וארשתיק" אחר ברכות השחר (כה"ח כה כו), וכל אחד לפי מנהגו (משנ"ב כה ס"ק יג).

הוצאת התפילין מן התיק

לקיחה ביד: לא ינער את התפילין מן התיק אלא ייקחהו בידו ויוציאהו, והטעם: משום ביוזי מצווה (משנ"ב כה ס"ק ט, ספר חסידים רעג, אוצר הלכה ומנהגים תפילין ד).

הפרדת התפילין מהרצועות

לא יחזיק הבתים בידו וינגלג הרצועות, והטעם: כיון שיש בבתים קדושה ואף שיש קדושה ברצועות מכל מקום בבתים יש יותר קדושה (א"ר סימן קמז ו, משנ"ב כה ס"ק ט).

הנחת תפילין בעמידה או בישיבה

עמידה ישיבה: בני ספרד נוהגים להניח תפילין של יד בישיבה, ותפילין של ראש בעמידה (ומעמם על פי המקובלים).

וסימן: (שמות יז טז) "כי יד על כס" (בית דוד או"ח סימן יא).

בני אשכנז: נוהגים להניח תפילין בעמידה (ש"ע כה, יא), והטעם: על פי הקבלה, וכן לחלוץ בעמידה כהנחתם (משנ"ב כח ס"ק י).

ברכת התפילין

בני ספרד: מברכים ברכה אחת "להניח תפילין" דהיינו כשמניח את של יד מברך להניח תפילין ואח"כ מניח של ראש ולא מברך, ובני אשכנז: מברכים ב' ברכות, והטעם: משום שסוברים שהי' ב' מצוות (מקור חיים כה ה, לבוש שם ו), על תפילין של יד מברכים "להניח תפילין" ועל תפילין ש"ר מברכים "על מצות תפילין" (ש"ע כה, ה).

עצה לצאת ידי כל השיטות: שיכוון בברכה של יד שאם הלכה כשיטת רש"י (כמו שפסק המחבר) אני מכון שלא לצאת בברכת "להניח" על תפילין של ראש ויכול לברך "על מצות" על של ראש לב' הדיעות (ר' עקיבא איגר בחידושי הובא ביאור הלכה סימן כה ד"ה ומוב). הפרי מגדים מביא ג"כ את עצה הזאת, וסיים ואין לנוהג כן, וכתב עליו בביאור הלכה (שם) ואולי טעמו כדי שלא ירגיל אדם לפקפק אחר מנהגן של ישראל שנתסדר על פי שיטות הרבה מהראשונים.

והטעם שאינו נחשב כברכה שאינה צריכה או ברכה לבטלה: כיון שעושה כן לצורך וברכה לבטלה אינה רק בברכה שנתקנה מפני כבוד הציבור (עיין יומא ע, א) (רמ"ע מפאנו נט).

הטעם שתקנו ברכת להניח על תפילין של יד, ועל מצוות תפילין על תפילין של ראש [אע"פ ששתייהן אותו מצווה], לפי שמעיקר הדין היה צריך לברך "להניח" גם על תפילין של ראש, אמנם חכמים לא רצו לתקן שתי ברכות זו אחר זו במצווה אחת, לכן תקנו על תפילין של יד שהוא תחילת המצווה לברך "להניח", ועל תפילין של ראש שהוא גמר המצווה "על מצוות תפילין" (רא"ש פסחים ס"י).

טעם אחר: לפי שבתפילין של יד נאמר "וקשרתם אותם על ידכם" וקשירה והנחה הינו אך, לכן מברך "להניח", בשונה מתפילין של ראש שבהם נאמר "והיו לטוטפות" ולא מוזכר בהם אלא לשון הויה לפיכך מברכים עליהם "על מצוות תפילין" (דרישה או"ח כה).

אסור להפסיק בציבור בין הנחת תפילין של יד להנחת תפילין של ראש (ש"ע כה, ט).

והטעם: לבני ספרד לפי שהברכה להניח חלה גם על תפילין של ראש ואסור לפי שיהיה הפסק והיו ברכה שאינה צריכה (חיי אדם יג ה, משנ"ב שם ס"ק כח).

ולבני אשכנז הטעם: לפי שצריך שיהיו סמוכים ודחופים זה לזה מדכתיב (שמות יג, ט) "והיה לך לאות על ירך ולזיכרון בין עינך" ולומדים מזה שיהיה הויה אחת לשתייהן (משנ"ב שם).

טעם אחר: על פי הזוהר (ויגש כה, ב) ומקשים סמיכת גאולה לתפילה לסמיכת תש"י לתש"ר וכמו שאין להפסיק בין גאולה לתפילה כמו כן אין להפסיק בין תפילין לשל יד לשל ראש.

כוונה בהנחה: שיש בהם בארבעה פרשיות יחוד שמו, ויציאת מצרים, על הזרוע כנגד הלב, ועל הראש כנגד המוח (ש"ע כה) והטעם שצריך לכוון המצוה בשונה משאר המצוות שיוצאים ידי חובה אע"פ שלא יכון בהם דבר, דבכל מקום שכתבה התורה טעם המצוה "למען תהיה תורת ה' בפיך כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים" צריך לכוון בשעת קיום מצוה אותו הטעם הכתוב בתורה (ע"פ ב"ח הלכות סוכה ס' תרכה).

סדר הנחה

יניח תחילה של יד ולאחר מכן יניח של ראש, והטעם בסדר זה: לפי דכתיב (דברים ו, ה) "וקשרתם.. על ידכם" והדר "והיו לטוטפות בין עיניכם" (ש"ע כה, ה משנ"ב ס"ק יז). ביאור "והיו" לשון רבים דהיינו כל זמן שיהיו בין עינך יהיו שנים (ערוה"ש כה ט).

להוציא תפילה של ראש רק אחר שהניח תפילה של יד: האר"י היה נוהג שלא להוציא תפילה של ראש עד שהניח תפילה של יד ויקשרנו למעלה מן הקיבורת [ומעמו על פי הקבלה] (ש"ע כה יא משנ"ב שם ס"ק לט).

יד שמאל

מניח תפילין של יד בזרוע שמאל (ש"ע כו א), ומנין לומדים שביד שמאל: דכתיב (דברים יא יח) "וקשרתם אותם לאות על ירך" וסתם יד היא יד שמאל, ומנין מדכתיב (ישעיהו מח, יג) "אך ידי יסדה ארץ וימיני טפחה ארץ" הרי שקורא סתם יד לשמאל (מנחות לו, ב).

רב אשי אמר: מדכתיב בפרשת ויהי כי יביאך (שמות יג ט) "והיה לאות על ידכה" ודרשו חז"ל יד כהה מדכתיב בה"א משמע לשון נקבה, היינו שמאל שהיא תשש וכהה ואין יכולה לעשות בה מלאכה כנקבה (מנחות לו, א, משנ"ב שם).

ר' נתן אמר: וקשרתם וכתבתם כתיב "וקשרתם לאות על ירך" (דברים ו ה-ח) וכתביב "וכתבתם על מזוזות" (שמות יג ט), מה כתיבה בימין פירש רש"י שם (בד"ה מה מזוזה) כתיבה בימין כשכותבין המזוזה בימין דרוב בני אדם כותבין בימין, אף קשירה דהיינו שמהדק את התפילין על הזרוע בימין, וכיון שקשירה בימין הנחה בשמאל דאי הנחה על ימין שוב אינו יכול לקשרה בימין (מנחות שם).

איסור יד: איסור יד מניח על יד ימין (ש"ע כו ז).

עלון ראשון על תפילין המשך יבוא בעזרי